Верховний
Суд

«Інститут правочину: практика Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду»

26 березня 2021 року

Верховний Суд

Що таке правочин?!

Постанова ВС від 19.08.2020 у справі № 201/16327/16-ц.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91104471

правочин є найбільш **розповсюдженим юридичним фактом**, за допомогою якого **набуваються, змінюються, або припиняються права та обов`язки** в учасників цивільних правовідносин. До односторонніх правочинів, зокрема, відноситься: видача довіреності, відмова від права власності, складання заповіту, публічна обіцянка винагороди, прийняття спадщини. Аналіз розуміння як правочину, так і одностороннього правочину свідчить, що односторонні правочини: є вольовими діями суб`єкта; вчиняються суб`єктами для здійснення своїх цивільних прав і виконання обов`язків; спрямовані на настання правових наслідків (набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов`язків)

Верховний Суд

Правочин як регулятор?!

Постанова ВС ОП КЦС від 23 січня 2019 року у справі № 355/385/17
(провадження № 61-30435сво18)

Тлумачення статей 215 та 216 ЦК України свідчить, що учасники цивільних відносин не можуть на рівні того чи іншого договору здійснювати його кваліфікацію як недійсного (нікчемного чи оспорюваного), визначати правові наслідки нікчемності правочину. За домовленістю сторін можуть змінюватися тільки правові наслідки оспорюваного правочину.

Верховний Суд

Види правочинів?!

Постанова ВС від 11.09.2019 у справі № 761/26153/15-ц.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84343916

цивільне законодавство розрізняє правочини в залежності від впливу підстав такого правочину на його дійсність і поділяє їх на каузальні та абстрактні, а саме ті дійсність яких не залежить від їх підстави. Цим правочинам не властивий чіткий та тісний правовий зв`язок поміж підставами їх вчинення та їх дійсністю. Фактично підстава абстрактного правочину залишається «прихованою» та не є такою явною для виникнення прав та обов`язків учасників такого правочину.

Верховний Суд

Юридична характеристика договору

Постанова ВС ОП КЦС від 23 січня 2019 року у справі № 355/385/17
(провадження № 61-30435сво18)

Реальним (від лататинського res – річ) вважається договір, що є укладеним з моменту передачі речі або вчинення іншої дії. Для укладення реального договору необхідна наявність двох юридичних фактів: а) домовленість між його сторонами стосовно істотних умов договору; б) передача речі однією стороною іншій стороні або вчинення іншої дії. По своїй юридичній сутності договір страхування, за загальним правилом, є реальним договором.

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 вересня 2019 року у справі № 389/1809/16-ц (провадження № 61-18713св18)

У справі, що переглядається, сторона дарувальника в оспорюваному договорі від 05 серпня 2014 була представлена двома особами - позивачем ОСОБА_1 та її чоловіком ОСОБА_4 , який помер ІНФОРМАЦІЯ_1 , після укладення цього договору. ОСОБА_4 за життя не оспорював договір дарування, тому відсутні підстави вважати, що при вчиненні оспорюваного договору дарування цього правочину ОСОБА_4 , він діяв під впливом помилки.

Пред`явлення позову до неналежного відповідача є самостійною підставою для відмови в задоволенні позову.

У справі, що переглядається, позов пред`явлено ОСОБА_1 , як однією з осіб, яка вчиняла договір дарування на стороні дарувальника, та яка подала заяву про прийняття спадщини після ОСОБА_4 , до обдаровуваного - ОСОБА_2 Натомість ОСОБА_3 на користь якої складено заповіт ОСОБА_4 і яка прийняла спадщину після смерті ОСОБА_4 , залучена третьою особою, а не співвідповідачем.

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 липня 2020 року в справі № 670/23/18 (провадження № 61-1621св19)

У справі за позовом заінтересованої особи про визнання недійсним договору як відповідачі мають залучатись всі сторони правочину, а тому належними відповідачами є сторони оспорюваного договору, а не одна із них

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 серпня 2020 року у справі № 201/16327/16-ц (провадження № 61-43384св18)

У справі за позовом заінтересованої особи про визнання недійсним таких односторонніх правочинів як:
- видача довіреності належним відповідачем є особа, яка видавала довіреність, а не нотаріус чи нотаріальна контора;
- прийняття спадщини належним відповідачем є особа, яка приймає спадщину, а не нотаріус чи нотаріальна контора.

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 січня 2021 року у справі № 463/1540/14-ц (провадження № 61-5735св19)

У справі за позовом заінтересованої особи про визнання недійсним договору належними відповідачами є сторони оспорюваного договору, а не нотаріус чи нотаріальна контора.

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 лютого 2021 року у справі № 200/15072/16-ц (провадження № 61-3119св19)

У справі за позовом особи, яка видала довіреність, про визнання недійсною цієї довіреності, належним відповідачем є повірений (особа, якій видано довіреність), а не нотаріус чи нотаріальна контора.

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 липня 2020 року у справа № 664/1893/17 (провадження № 61-329св19)

У статті 237 ЦК України закріплено, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

У справі за позовом сторони, від імені якої договір (додаткову угоду) вчиняв представник, про визнання недійсним договору (додаткової угоди), належним відповідачем є інша сторона оспорюваного договору (додаткової угоди), а не представник.

Верховний Суд

Належний відповідач у спорах про недійсність правочину

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2018 року в справі № 910/856/17 (провадження № 12-128гс18)

Набуття майна за результатами електронних торгів є особливим видом договору купівлі-продажу, за яким власником відчужуваного майна є боржник, а продавцями, які мають право примусового продажу такого майна, є державна виконавча служба та організатор електронних торгів. Покупцем відповідно є переможець електронних торгів. Ухвалюючи судове рішення у справі про визнання недійсним правочину, укладеного за результатами проведення електронних торгів, порушеної за позовом учасника електронних торгів, в якості відповідачів мають залучатись всі сторони правочину - державна виконавча служба, організатор електронних торгів і переможець таких торгів. Якщо набувачем (переможцем електронних торгів) є фізична особа, справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Верховний Суд

Врахування добросовісності і доктрина uberrima fides
Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 березня 2021 року у справі № 753/731/16 (провадження № 61-25171св18)

Тлумачення пункту 3 частини першої статті 989 ЦК України свідчить, що переддоговірний обов'язок страхувальника надати страховику достовірні відомості про об'єкти страхування і фактори ризику є проявом найвищої добросовісності (доктрина uberrima fides) і пов’язаний з ризиковим характером договору страхування. По суті страховику потрібна інформація для оцінки страхового ризику. Нікчемність другого договору страхування пов’язується із невиконанням переддоговірного обов’язку, який має суттєве значення для виконання майбутнього договору страхування. Цивільне законодавство не містить вказівки про те, який стандарт розкриття інформації майбутнім страхувальником має бути застосований. З урахуванням принципів цивільного права, слід зробити висновок, що для розкриття інформації майбутнім страхувальником потрібно застосувати конструкцію «розумного повідомлення про ризик», тобто, майбутній страхувальник повинен надати інформацію, яку він знає або повинен знати щодо об'єкта, який страхується.

Верховний Суд

Доктрина venire contra factum proprium (заборони суперечливої поведінки) запобіжник недійсності, а не підстава для недійсності

Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18)

«Доктрина venire contra factum proprium (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі – «non concedit venire contra factum proprium» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини venire contra factum proprium знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них».

Верховний
Суд

Яким вимогам має відповідати зміст правочин?!

Постанова ВС від 11.06.2020 у справі № 281/129/17.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89824663

Під змістом правочину розуміється сукупність умов, викладених в ньому. Зміст правочину, в першу чергу, має відповідати вимогам актів цивільного законодавства, перелічених в статті 4 ЦК України. Втім, більшість законодавчих актів носять комплексний характер, і в них поряд із цивільно-правовими можуть міститися норми різноманітної галузевої приналежності. За такої ситуації необхідно вести мову про те, що зміст правочину має не суперечити вимогам, встановленим у цивільно-правовій нормі, хоча б вона містилася в будь-якому нормативно-правовому акті, а не лише акті цивільного законодавства. Під вимогами, яким не повинен суперечити правочин, мають розумітися ті правила, що містяться в імперативних нормах.

Верховний Суд

Співдношення «чинність» & «дійсність» (ст. 203 ЦК України)

варіант 1 – «чинність» і «дійсність» в розумінні ст. 203 ЦК мають однакове смислове навантаження і ідентичні правові наслідки. За такого підходу нечинність правочину прирівнюється за підставами, наслідками, іншими ознаками до його недійсності;

варіант 2 – «чинність» і «дійсність» є схожими поняттями, проте різні по своїй сутності, та законодавець помилково використав в назві коментованої статті термін «чинність»;

варіант 3 – «чинність» і «дійсність» є взаємопов'язаними поняттями, але різними по своїй сутності. Вимоги до чинності та дійсності можуть співпадати, але й можуть відрізнятися. Зокрема, чинність охоплює собою вимоги, які дозволяють стверджувати про вчинення правочину (наприклад, істотні умови необхідні для укладення договору, втілення домовленості сторін в належну форму). Тому нечинність правочину не є синонімічною до недійсності правочину.

Верховний
Суд

На який момент правочин має відповідати вимогам?!

Постанова ВС від 24.04.2020 у справі № 522/25151/14-ц.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034137.

Підстава недійсності правочину (оспорюваності чи нікчемності) має існувати в момент вчинення правочину.

Верховний Суд

Яким вимогам має відповідати зміст правочин?!

Постанова ВС від 17.06.2020 в справі № 761/26114/17.
URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/90168904.

Тлумачення частини четвертої статті 55 Закону України «Про нотаріат» (в редакції, яка діяла на момент посвідчення нотаріусом спірного договору) свідчить, що ця норма вимог до змісту правочину не передбачає і її недодержання само по собі не є підставою для визнання правочину недійсним.

Верховний
Суд

Яким вимогам має відповідати зміст правочин?!

Постанова ВС від 11.11.2020 по справі № 591/3176/17.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973161

«Недопустимим є встановлення неустойки (штрафу чи пені) за правомірну відмову від виконання зобов`язання або односторонню відмову від договору. У справі, що переглядається: у оспорюваному пункті 2.6 фактично передбачено штраф за односторонню відмову від договору; оспорюваний пункт 2.6 суперечить сутності неустойки, оскільки її встановлення не допускається за правомірну відмову від виконання зобов`язання або односторонню відмову від договору. Тобто обов`язковість положень акту цивільного законодавства слідує з його змісту».

Верховний Суд

Чому має суперечити правочин?

Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 грудня 2018 року у справі № 442/7505/14-ц (провадження № 61-4536св18)

Тлумачення положень глави 90 ЦК України свідчить, що предметом спадкового договору може бути будь-яке майно, що належить відчужувачу. Зазвичай таким майном є саме нерухомість. Проте не виключається домовленості сторін спадкового договору про те, що предметом спадкового договору буде частка у праві спільної часткової власності.

У пункті 1.1 спадкового договору від 24 липня 2013 року сторони домовилися про відчуження саме частки в праві власності на житловий будинок з господарськими будівлями АДРЕСА_1 Тобто предметом оспорюваного договору була частка в праві спільної часткової власності, а не частина будинку.

Апеляційний суд безпідставно ототожнив частку в праві спільної часткової власності із частиною будинку та на цій підставі визнав спадковий договір від 24 липня 2013 року недійсним. Натомість суд першої інстанції зробив правильний висновок, що ОСОБА_5 скористалася своїм правом, яке передбачене статті 361 ЦК України і відчужила ? частку в праві власності на житловий будинок з господарськими будівлями АДРЕСА_1 і відмовив у задоволенні позову.Натомість апеляційний суд скасував законне й обґрунтоване рішення суду першої інстанції.

Верховний
Суд

Презумпція правомірності правочину

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 2-383/2010 (провадження № 14-308цс18)

Стаття 204 ЦК України закріплює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права й обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили. У разі неспростування презумпції правомірності договору всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а обов'язки, що виникли внаслідок укладення договору, підлягають виконанню.

Верховний Суд

Презумпція правомірності правочину

Постанова Верховного Суду у складі Об`єднаної палати Касаційного цивільного суду від 23 січня 2019 року у справі № 355/385/17 (провадження № 61-30435сво18)

У статті 629 ЦК України закріплено один із фундаментів на якому базується цивільне право - обов`язковість договору. Тобто з укладенням договору та виникненням зобов`язання його сторони набувають обов`язки (а не лише суб`єктивні права), які вони мають виконувати. Не виконання обов`язків, встановлених договором, може відбуватися при: (1) розірванні договору за взаємною домовленістю сторін; (2) розірванні договору в судовому порядку; (3) відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом; (4) припинення зобов`язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України; (5) недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду).

Верховний
Суд

Форма правочину та її недотримання?!

У разі, якщо правочин вчинений без дотримання вимог щодо його форми він може кваліфікуватися як:
(а) нікчемний, у випадку якщо встановлений такий наслідок недотримання письмової форми на рівні закону (наприклад, ч. 2 ст. 1055, ч. 1 ст. 1257 ЦК);
(б) неукладений (невчинений) в тому разі, коли недійсність за недотримання вимог щодо форми не встановлено, але відповідний договір повинен вчинятися в письмовій формі і сторона правочину не виявляла свою волю для вчинення правочину (наприклад, не підписала правочин);
(в) вчинений, але заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків (абз. 2 ч. 1 ст. 218 ЦК).

Верховний Суд

Правочин не вчинений ?!
Постанова ВП ВС від 16.06.2020
у справі № 145/2047/16-ц.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90933484

Підпис є невід'ємним елементом, реквізитом письмової форми договору, а наявність підписів має підтверджувати наміри та волевиявлення учасників правочину, а також забезпечувати їх ідентифікацію.

Правочин, який не вчинено (договір, який не укладено), не може бути визнаний недійсним. Наслідки недійсності правочину також не застосовуються до правочину, який не вчинено

Верховний Суд

Кредитний договір не підписаний?!

Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 березня 2021 року у справі № 688/3874/18 (провадження № 61-18438св20)

Правовим наслідком недодержання письмової форми кредитного договору є його нікчемність».

Кожна особа має право на звернення до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права у разі його порушення, невизнання або оспорювання та інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства (статті 15, 16 ЦК України).

Цивільне право чи інтерес мають бути захищені судом у належний спосіб, який є ефективним. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається (абзац перший частини другої статті 215 ЦК України). Якщо недійсність певного правочину встановлена законом, тобто якщо цей правочин нікчемний, позовна вимога про визнання його нікчемним не є належним способом захисту права чи інтересу позивача. За наявності спору щодо правових наслідків недійсного правочину, одна зі сторін якого чи інша заінтересована особа вважає його нікчемним, суд перевіряє відповідні доводи та у мотивувальній частині судового рішення, застосувавши відповідні положення норм матеріального права, підтверджує чи спростовує обставину нікчемності правочину.

З урахуванням того, що у справі, яка переглядається, встановлено, що позивач не підписував кредитний договір і недійсність кредитного договору у випадку недодержання письмової форми встановлена законом та цей договір є нікчемним, то судові рішення підлягають зміні, адже позовна вимога про визнання його недійсним не є належним способом захисту прав і в задоволенні позову потрібно було відмовити з цієї підстави. Проте суди зробили правильний висновок про відмову у задоволенні позову.

Верховний Суд

Правила тлумачення (contra proferentem)
Постанова ВС ОП КЦС від 23 січня 2019 року у справі № 355/385/17 (провадження № 61-30435сво18)

Верховний Суд нагадує, що у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 18 квітня 2018 року у справі № 753/11000/14-ц зроблено висновок, що у разі, якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України, слід застосовувати тлумачення contra proferentem. Contra proferentem (лат. verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem - слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав). Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови.

Верховний Суд

Тлумачення правочину

Постанова Верховного Суду від 10 березня 2021 року у справі № 607/11746/17
(провадження № 61-18730св20)

З урахуванням принципів цивільного права, зокрема, добросовісності, справедливості та розумності, сумніви щодо дійсності, чинності та виконуваності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконуваності.

Верховний Суд

Фраудаторні правочини

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 року
у справі № 369/11268/16-ц (провадження № 14-260цс19)

Позивач вправі звернутися до суду із позовом про визнання договору недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена статтею 234 ЦК України, так і інша, наприклад, підстава, передбачена статтею 228 ЦК України.

Верховний Суд

Фраудаторні правочини

Постанова Верховного Суду від 24 лютого 2021 року у справі № 757/33392/16
(провадження № 61-10541 св 19)

Правочином, що вчиняється на шкоду кредиторам (фраудаторним правочином), може бути як односторонній, так і двосторонній чи багатосторонній правочин. Застосування конструкції «фраудаторності» при односторонньому правочинові має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати односторонній правочин як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься те, що внаслідок вчинення одностороннього правочину відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна.

Верховний Суд

Фраудаторні правочини (вживання права на зло)

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 лютого 2021 року у справі № 754/5841/17 (провадження № 61-17966св19)

При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (частина друга статті 13 ЦК України).

Приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили. Про зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що: особа (особи) «використовувала/використовували право на зло»;

наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чиї права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дій іншої особи інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які «потерпають» від зловживання нею правом, або не перебувають);

враховується правовий статус особи /осіб (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин).